

JURIDISKA FAKULTETEN
vid Lunds universitet

Viktor Reutervik

”Ett essentielle af friheten”

– En studie av den svenska tryckfriheten 1766-1812

LAGF03 Rättsvetenskaplig uppsats

Kandidatuppsats på juristprogrammet
15 högskolepoäng

Handledare: Christian Häthén

Termin: VT 2016

Innehåll

SUMMARY	1
SAMMANFATTNING	2
1 INLEDNING	3
1.1 Allmänt	3
1.2 Syfte och frågeställningar	3
1.3 Metod	4
1.4 Forskningsläge och Material	4
1.5 Avgränsningar	4
1.6 Disposition	5
2 TRYCKFRIHETSFÖRORDNINGEN 1766	6
2.1 Bakgrund	6
2.1.1 Censurens historia	6
2.1.2 Röster för tryckfriheten	7
2.1.3 Tryckfrihetsdebatten i det svenska 1700-talet	9
2.1.4 Riksdagen 1765/1766	12
2.2 Innehåll och verkan	13
2.2.1 Innehåll	13
2.2.2 Tryckfriheten 1766-1772	16
3 TRYCKFRIHETSFÖRORDNINGEN 1774	17
3.1 Bakgrund	17
3.1.1 Gustav III	17
3.1.2 Det oklara rättsläget 1772-1774	18
3.1.3 Den upplysta despotens diktamen	19

3.2	Innehåll och verkan	19
3.2.1	Förordningens innehåll	19
3.2.2	Tryckfriheten 1774-1792	21
4	TRYCKFRIHETSFÖRORDNINGEN 1792	23
4.1	Bakgrund	23
4.1.1	Mordet på Gustav III och den nya regeringen	23
4.1.2	Gustav Adolf Reuterholm	24
4.2	Innehåll och verkan	25
4.2.1	Förordningens innehåll	25
4.2.2	Tryckfriheten 1792-1810	27
5	TRYCKFRIHETSFÖRORDNINGARNA 1810 OCH 1812	28
5.1	Bakgrund	28
5.1.1	Regeringsformen 1809	28
5.1.2	Förordningarna 1810 och 1812	28
5.2	Innehåll och verkan	29
5.2.1	Förordningens innehåll	29
5.2.2	En stabilare tryckfrihet	31
6	AVSLUTNING	32
	KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING	34
	Lagstiftning	34
	Tryckta källor	34
	Elektroniska källor	35

Summary

The Swedish freedom of the press celebrates its 250th anniversary on December 2, 2016. Its first half-century was however a turbulent time when no less than five different acts on the freedom of the press were introduced between 1766 and 1812. This paper examines this period from a legal historical perspective. The paper aims to answer questions concerning the historical context and the idea basis for the changes. The focus is mainly on the political censorship.

The freedom of the press act of 1766 was the result both of a philosophical struggle with basis in the enlightenment and of the current political situation. The regulation was unique for its time with its liberal approach to the press. When Gustav III replaced it with his own act of the freedom of the press in 1774 he motivated it with arguments from the enlightenment. In reality, however, the regulation does not make way for a liberal press, it was above all else, political self-interest that motivated the regulation. A similar story applies to the case of the act of 1792, authored by Gustav Adolf Reuterholm, who is said to have been inspired by the time he spent in revolutionary Paris in 1789. The much-criticized regulation, both in terms of its attitude towards the press and in terms of legal craftsmanship, was preceded by bombastic arguments for freedom, but came to lay the foundation for widespread repression. The liberal freedom of the press returned with the introduction of a new constitution and new regulations of the press in 1810 and 1812.

The development of the freedom of the press in the early days was thus very complicated. The act of 1766 was unique for its time, but the liberal tradition was endangered during the Gustavian era when the rulers tried to portray themselves in a better manner than their actions demonstrated. In large parts, however, the tradition resumed with the acts of 1810 and 1812, and thus the act of 1766 can be said to constitute a basis for the Swedish press freedom tradition.

Sammanfattning

Den 2 december 2016 firar den svenska tryckfriheten 250 år. Tryckfrihetens första halvsekel var en turbulent tid då inte mindre än fem olika tryckfrihetsförordningar infördes. Denna uppsats undersöker perioden 1766-1812 ur ett rättshistoriskt perspektiv med frågeställningar kring vilken historisk och idémässig kontext som låg till grund för förändringarna. Detta görs med fokus på den världsiga censuren.

1766 års förordning var ett resultat både av en upplysningsfilosofisk idébakgrund och av den rådande politiska situationen. Förordningen var mycket liberal och unik för sin tid. När Gustav III ersatte den med sin egen tryckfrihetsförordning 1774 motiverades den med argument i enighet med upplysningsidealen. I verkligheten gav dock regleringen inte uttryck för en liberal tryckfrihet, det var framförallt av politiskt egenintresse förordningen kom till stånd. En liknande historia gäller 1792 års förordning författad av Gustav Adolf Reuterholm, som sägs varit inspirerad av den tid han spenderade i den revolutionära Paris 1789. Den hårt kritiserade förordningen, både vad gäller tryckfrihetsvänlighet och juridiskt hantverk föregicks av högfärdiga ord om frihet, men kom att lägga grunden för ett utbredd förtryck. Den liberala tryckfriheten återkom inte förrän införandet av en ny konstitution och nya tryckfrihetsförordningar 1810 och 1812.

Tryckfrihetens utveckling var således mycket komplicerad under perioden. 1766 års förordning var unik för sin tid, men tryckfrihetstraditionen bröts till stor del under den gustavianska eran, under falska flagg försökte makthavarna framställa sig i bättre dager än vad deras agerande lät påvisa. Till stor del återupptogs dock traditionen vid stiftandet av 1810 och 1812 års förordningar, och således kan 1766 års förordning sägas utgöra en grund för den svenska tryckfrihetstraditionen.

1 Inledning

1.1 Allmänt

Den 2 december 2016 firar den svenska tryckfriheten 250 år. Under året uppmärksammas den svenska tryckfrihetstraditionen via exempelvis den av kungliga biblioteket administrerade hemsidan frittord250.se. Vid införandet av 1766 års tryckfrihetsförordning gavs tryckfriheten konstitutionellt skydd och med detta blev Sverige ett föregångsland. Ser man till lagstiftningens utveckling väcks dock frågetecken kring förordningens första halvsekel.

Under perioden 1766-1812 lagfästes inte mindre än fem olika tryckfrihetsförordningar, var och en stiftad efter förändringar i den svenska regeringskonstellationen. Man kan fråga sig om 1766 års förordning snarare än inledningen på en tradition var ett smakprov på vad som skulle få fäste först 50 år senare. Det stundande jubileet ger anledning till att undersöka i hur stor utsträckning vi bör fira tryckfrihetens intåg för 250 år sedan. Till hur stor del var förordningen en del av, och bidrog till, en tradition av frihet?

1.2 Syfte och frågeställningar

Syftet med detta arbete är att undersöka tryckfrihetens utveckling under den turbulenta perioden 1766-1812. Genom att besvara nedanstående frågor hoppas jag kunna visa varför tryckfrihetens första halvsekel blev så fullt av förändringar samt kunna diskutera till vilken grad 1766 års förordning är inledningen på en svensk tryckfrihetstradition.

De frågeställningar jag valt att söka svar på är således:

- Vilken historisk kontext ledde till att nya förordningar infördes?
- Vilka idéer låg till grund för förordningarna?
- Vilka intressen tjänade förordningarna?

1.3 Metod

För att besvara frågorna använder jag mig av en rätthistorisk metod. Denna metod inbegriper dels att med hjälp av historiska källor klarlägga kontexten för den rättsliga regleringen, dels att genom rättsdogmatisk metod reda ut vad som var gällande rätt vid det historiska tillfället.

1.4 Forskningsläge och Material

Med anledning av 250 års-jubileet utkom den vid kungliga biblioteket verksamma historikern och forskaren Jonas Nordin med en skrift gällande tillkomsten av 1766 års tryckfrihetsförordning.¹ Forskningen har i övrigt kommit i en strid ström under det senaste seklet, de senaste decennierna företrädesvis från litteraturvetaren, tryckfrihetsexperten och hedersdoktorn vid juridiska fakulteten i Uppsala, Thomas Von Vegesack.

Materialet jag tagit del av är förutom lagtexterna framförallt bearbetningar av ett stort historiskt material. Tillkomståren för verken sträcker sig från 1888 till 2009. Vissa verk, t.ex. av Stig Boberg och Elmar Nyman behandlar i detalj en viss del av den period uppsatsen undersöker, medan t.ex. Hilding Eek täcker hela perioden och på så vis ger ett mer övergripande perspektiv. Då tryckfrihetshistorien till stor del skrivits av individer har även svenskt biografiskt lexikon varit till stor hjälp.

1.5 Avgränsningar

Arbetet avser som framgått att behandla perioden 1766-1812, viss bakgrund kring tiden innan 1766 ges för utökad förståelse. Arbetet begränsar sig till tryckfrihetsförordningarna, övrig reglering som också skulle kunna påverka tryckfrihetens ställning behandlas inte mer än i förbigående. Fokus måste av utrymmesskäl också begränsas till en viss del av

---

¹ Nordin (2015)

tryckfrihetsförordningens stadganden, jag har valt att fokusera på reglerna kring världslig förhandscensur, undantag från tryckfriheten och ansvarsfrågan. Detta innebär främst att den teologiska censuren och offentlighetsprincipen får en mer undanskymd roll, men självfallet kräver ibland uppgiften att även dessa ämnen behandlas.

1.6 Disposition

Dispositionen i arbetet är huvudsakligen betingad av den historiska kronologin, lagstiftningen behandlas i den ordning den tillkom. För varje förordning är redogörelsen uppdelad i två delar, en med en historisk bakgrund, och en med lagens innehåll följt av en diskussion kring vilka idéer som legat till grund för förordningen, i slutet av varje kapitel ger jag också en mycket kort beskrivning av förordningens konsekvenser. Jag har valt att lägga den allmänna bakgrunden till motsättningen mellan censur och tryckfrihet i kapitlet om 1766 års tryckfrihetsförordning. I avslutningen ges en sammanfattande reflektion och en diskussion kring mina frågeställningar.

2 Tryckfrihetsförordningen 1766

2.1 Bakgrund

2.1.1 Censurens historia

Den möjlighet till massproduktion och spridning av skrifter som uppstod med tryckpressens intåg i mitten av 1400-talet utgjorde ett hot mot den förtryckande samhällsordning som härskade i Europa, ett hot som makthavarna så fort som möjligt ville neutralisera. Den andliga makten vidtog de första åtgärderna, vid det lateranska kyrkomötet 1515 togs beslut om en allmän kyrklig censur gällande all skrift som berörde den katolska läran.²Lika rädda som kyrkan var för spridning av okontrollerade andliga skrifter var de världsliga härskarna för spridning av skrifter som kunde belysa samhälleliga och politiska frågor. De europeiska statsmakterna tog under 1500-talet genom olika metoder kontroll över tryckpressarna med ett tvådelat syfte, dels ville de hindra privat tryckeriverksamhet, dels ville de utnyttja tryckpressen som ett medel i sin egen propagandaapparat. Kontrollen av tryckerierna var inte särskilt kontroversiell i de europeiska staterna eftersom den rådande samhällsordningen dels inte lämnade något utrymme för idén om individens åsikt och dels såg statens kontroll över näringslivet som naturlig.³

Obligatorisk granskning och tillståndskrav formaliserades för svensk del 1539 och under 1600-talet utvecklades censurapparaten till ett sofistikerat maktmedel. 1662 fick kanslikollegium censursbefogenheten tillsammans med prästerskapet och 1686 infördes det under kanslikollegium lydande och

---

² Eek (1942) s.28 , Boberg (1951) s.1

³ Eek (1942) 27f

endast för censurfrågor upprättade ämbetet censor librorum.⁴ Detta ämbete var den censurinstans som var föremål för avskaffande i och med 1766 års tryckfrihetsförordning (TF).⁵

2.1.2 Röster för tryckfriheten

Censurmotståndet började tilldra sig uppmärksamhet under 1600-talet.⁶ Tryckfriheten blev föremål för diskussion hos författare och filosofer dels ur ett naturrättsinspirerat perspektiv, enligt vilket friheten sågs som en mänsklig rättighet vilken makten inte hade någon rätt att inskränka, dels ur ett nyttoperspektiv, enligt vilket tryckfriheten som instrument menades vara både till samhällets och till individens nytta.⁷

England framhövdes som ett föregångsland i den svenska tryckfrihetsdebatten.⁸ Den första skriften som argumenterade för tryckfrihet utkom där redan på 1640 talet. Det var författaren John Miltons "Aeropagitica", vilken av Nils Alexandersson kallas för "tryckfrihetens kanoniska skrift".⁹ Skälen till Miltons censurmotstånd har visats i huvudsak varit praktiska snarare än ideologiska, Miltons position är dock intressant som inspiratör till senare idéer.¹⁰

Den idealiserade bild som målades av England i övriga Europa och Sverige var till viss del överdriven, lagstiftningen som reglerade censuren menades vara beskrivande för common law, vilket gjorde att staten kunde fortsätta med ingrepp mot skrifter trots censurämbetets avskaffande 1695.¹¹

---

⁴ Eek (1942) s.153ff

⁵ Eek (1942) s. 156f

⁶ Eek (1942) s.31,

⁷ Boberg (1951) s.7,14

⁸ Boberg (1951) s.7f, Virrankoski (1995) s.175

⁹ Alexandersson (1966) s.10

¹⁰ Eek (1942) s.32f, Vegesack (2003) s.23f

¹¹ Vegesack (2003) s.28ff, Eek (1942) s.33ff, Boberg (1951) s.4

Upplysningen och tryckfriheten kom att verka för varandra under 1700-talet, upplysningsfilosoferna kämpade för tryckfriheten av ideologiska skäl samtidigt som tryckpressarna var en förutsättning för spridningen av deras idéer. I Frankrike rådde under mycket lång tid en hård censur med dödsstraff för illegal tryckeriverksamhet, regleringen förändrades endast marginellt innan revolutionen 1789.¹² Från Frankrike skickades manuskript till t.ex. Holland och England för att tryckas och sen illegalt återföras till Frankrike.¹³

Den som mer än någon annan fått vara frontfigur för tryckfrihetsidéerna i den franska upplysningen är Voltaire som menade att författare visserligen skulle ta ansvar för vad de skrev men att det både var en mänsklig rättighet och till yttersta gagn för samhället att det inte förelåg någon censur.¹⁴

Fysiokraterna, även de med bas i Frankrike, förespråkade tryckfrihet som en del av det despotiska samhälle som de hade som tillfälligt ideal i deras strävan efter det utopiska samhället, vilket endast stod under en av naturen bestämd ordning. Man motsatte sig helt maktodelning och en stor ämbetsapparat till förmån för en mycket stark kungamakt. För att denna modell inte skulle spåra ur i tyranni krävdes dock en viss åsiktsfrihet som balanserade makten. Genom tryckfriheten skulle despoten få korrekt fakta om de samhälleliga förhållandena och hur de lägre ämbetena skötte sig. De såg också tryckfrihet som ett sätt för massorna att genom information och debatt komma fram till samma korrekta filosofiska uppfattning som de ansåg sig ha. Boberg menar att fysiokratismen visserligen framförallt beskrev en utopi, men att de under mitten av 1700-talet ändå hade ett stort inflytande på debatten kring tryckfrihet.¹⁵

Boberg sammanfattar den idéhistoriska bakgrunden på så vis att de teoretiska resonemang som framkom under engelskt 1600-tal inspirerade till ett mer reellt politiskt stoff under det franska 1700-talet.¹⁶ För Sveriges del,

---

¹² Eek (1942) s.41f, Boberg (1951) s.4

¹³ Vegesack (2003) s.35, Boberg (1951) s.4f

¹⁴ Boberg (1951) s.8ff

¹⁵ Boberg (1951) s.12ff, Häthén (2014) s.120f

¹⁶ Boberg (1951) s.7

menar däremot Virrankoski, blev upplysningsidéerna vad gäller tryckfriheten inte lika uppmärksammade under det tidiga 1700-talet eftersom argumenten för politisk frihet, vilka målade upp den franska kungen och den katolska kyrkan som motståndare, inte stod i direkt polemik med det svenska samhället där ju enväldet var avskaffat.¹⁷ Ändå måste den tryckfrihetsdebatt som kom att blossa upp kring 1700-talets mitt (då upplysningsidéerna också spridits starkare i Sverige) ses i ljuset av filosofernas läror då dessa var en stor inspiration för flera av den svenska tryckfrihetens förkämpar.¹⁸

2.1.3 Tryckfrihetsdebatten i det svenska 1700-talet

Efter Karl XII:s död 1718 gick Sverige ifrån ett kungligt envælde till vad som kallas frihetstiden. I och med regeringsformen 1720 beskars kungens makt rejält till förmån för de fyra ständerna.¹⁹ I ståndsriksdagen utvecklades två grupper som gradvis blev de två partierna Hattarna och Mössorna. Det var dessa partiers motsättningar som blev grunden för den politiska debatten under frihetstiden.²⁰ Frihetstiden är dock inte ett namn som ger någon ledning vad gäller tryckeriverksamheten, censurämbetet behölls och kontrollerades av det för tillfället härskande partiet.

Debatten kring tryckfriheten påverkades starkt av att det enligt 1720 års regeringsform (RF) rådde sekretess vad gällde allmänna handlingar. Även om en begränsad offentlighet infördes 1735, förelåg ett ämbetsmannastyre som i stort tjänade på att det inte skedde någon insikt i arbetet, då utrymmet för missbruk av dessa offentliga positioner blev större. Missnöjet eskalerade särskilt under Hattarnas långa styre 1739-1765.²¹

---

¹⁷ Virrankoski (1995) s.174

¹⁸ se nedan 2.1.4–2.1.5

¹⁹ Virrankoski (1995) s.21

²⁰ Lagerroth (1915) s.311ff

²¹ Eek (1942) s.159f, Boberg (1951) s.21, Virrankoski (1995) s.24

Någon gång uttalade makten visserligen sympati för tryckfriheten, som när riksrådet motsatte sig ett av kungen påbjudet censuringripande eftersom det var “ett essentielle av friheten” att få skriva om konstitution och regering.²² Detta uttalande hade dock sin bakgrund i att den anklagade tidningen var hattarnas egen, någon ideologisk övertygelse var det inte fråga om.²³

I den svenska debatten kan framförallt nämnas två röster. Den förste, Anders Nordencrantz, som var affärsman, nationalekonom och en av de största inspiratörerna för mössornas politik började redan 1730 argumentera för tryckfrihet.²⁴ Den andra, Peter Forsskål var en ung naturvetenskapsman och filosof, vars idéer fick uttryck i den 1959 utkomna pamfletten “Tankar om borgerliga friheten”.²⁵ De var båda bevärande i upplysningstankarna, Nordencrantz genom utlandsresor och ett stort bildningsintresse, Forsskål på grund av studieåren vid universitet i Göttingen.²⁶

Trots likheter skiljde sig deras argumentation för tryckfriheten mycket åt. Nordencrantz motsatte sig främst det ämbetsmannavälde som han ansåg korrumpierade statskicket. Han menade att maktdelningen urholkats sedan de instanser som skulle övervaka ämbetsmännen under senare delen av frihetstiden kommit att bestå av ämbetsmännen själva eller deras vänner.²⁷ Nordencrantz stod således för den mer praktiska hållningen av de två, med huvudsyfte att skapa insyn och debatt kring ämbetsmännen. Med denna grund var hans mål inte heller ett avskaffande utan en reform av censorsämbetet. Censuren menade han skulle vara mer ändamålsenlig om den ställdes under ständernas kontroll. Virrankoski menar också att Nordencrantz inställning

---

²² Eek (1942) s.160

²³ Virrankoski (1995) s.175, Det dubbelmoraliska citatet av rådsherren Anders Johan von Höpken har fått ge namn åt denna uppsats.

²⁴ Virrankoski (1995) s.86,92

²⁵ Forsskål (2009), Peter Forsskål, Svenskt biografiskt lexikon.

²⁶ Forsskål (2009) s.24ff, Vegesack (1995) s.21

²⁷ Lagerroth (1915) s.585

kan ses i ett politiskt ljus där censorsämbetets bevarande under ständerna kunde utgöra ett skydd mot kuppförsök från aristokratin.²⁸

Nordencrantz gav starka bidrag till kampen för tryckfrihet men mest avgörande var kanske hans insats som förmedlare av upplysningsfilosofiska tankar till andra tryckfrihetsvänner. Trots upplysningsfilosofins framfart på den europeiska kontinenten var idéerna inte något allmängods för den svenska befolkningen, detta menar Virrankoski “eftersom goda kunskaper i franska inte var särdeles vanliga och böckerna inte heller i nämnvärd grad hade översatts till svenska”^{29,30}

Forsskål intog en mer idealistisk hållning. Vegesack belyser att han i “Tankar om borgerliga friheten” ställt upp i princip samma frihetsidéer som trettio år senare skulle återfinnas i den franska rättighetsdeklarationen.³¹ Vad gäller tryckfriheten argumenterade han för dess upplysande kraft och den rättvisa den skänker.³² §9 argumenterar för fullständig tryckfrihet: “Gudomliga uppenbarelser, förnuftiga grundlagar och enskildtas heder, kunna ej af en slik skriffrihet lida någon farlig anstöt. Ty sanningen segrar alltid, då den får med samma fördelar bestridas och försvaras”.³³ Skriften, för vars utgivande Forsskål riskerade hårda straff, blev föremål för censur av universitet och kanslikollegium. Men till dessas förtvivlan släpptes den igenom med några mindre ändringar av censor librorum Nicklas Von Oelreich. Denne hade under tiden före tryckfrihetsförordningens tillkomst av olika anledningar börjat använda sitt censorämbete mer liberalt, något som också sagts vara en grund för tryckfrihetens genombrott.³⁴ Forsskål dog innan införandet av 1766 års TF men både hans text och det efterspel som följde,

---

²⁸ Virrankoski (1995) s.177

²⁹ Virrankoski(1995) s.93

³⁰ Eek (1942) s.162, Virrankoski (1995) s. 86-94, Boberg (1951) s.17,21, Vegesack (1995) s.19-21

³¹ Forsskål (2009) s.35

³² Forsskål (2009) s15f

³³ Forsskål (2009) s.16 §8

³⁴ Virrankoski (1995) s.77, Eek (1942) s.162,

vid vilket relationen mellan Von Oelreich och kanslikollegium blev mer problematisk, kom att ha betydelse för tryckfrihetens intåg.³⁵

2.1.4 Riksdagen 1765/1766

När riksdagen samlades 1765 hade maktförhållandena skiftat till mössornas favör. Ett från föregående riksdag bordlagt betänkande vilket förordade bevarande av censuren men en vidsträckt offentlighetsprincip lämnades åter in till ständerna jämte ett motstående memorial som främst ville ändra censorns uppgift.³⁶ Strax därpå inkom också det tredje memorial vilket skulle komma att ge den huvudsakliga inspirationen till förordningen. Skriften lämnades av Anders Kraftman men den egentliga upphovsmannen var Anders Chydenius.³⁷

Chydenius representerade prästerståndet och tillhörde mössornas parti, han delade med Nordencrantz avsmaken för ämbetsmannastyret och var även i övrigt till stor del politiskt påverkad av honom.³⁸ Hans engagemang kom dock till slut att ta radikalare uttryck än Nordencrantz, och han förespråkade att den världsliga censuren helt skulle upphöra. I Virrankoskis biografi över Chydenius konstateras att "Allmänt taget var han i tryckfrihetsfrågan, liksom även i många andra avseenden, en representant för den västeuropeiska upplysningen".³⁹

Chydenius blev efter sitt memorial utvald som en av prästerskapets representanter i det utskott som skulle arbeta fram ett förslag till en tryckfrihetsförordning. I utskottets betänkanden, för vilka Chydenius tankar låg till grund, argumenterades för både vidsträckt offentlighet och censurens avskaffande med stöd i upplysningstankar. Argumenten talade om en växande

---

³⁵ Forsskål (2009) s.33

³⁶ Virrankoski (1995) s.179f

³⁷ Boberg (1951) s.21, Virrankoski (1995)s.179

³⁸ Boberg (1951) s.21, Ander Chydenius, Svenskt biografiskt lexikon.

³⁹ Virrankoski (1995) s.194

politisk medvetenhet och en utjämning av makten mellan befallande och medborgare. Han menade också att folket genom offentlighetsprincipen kunde få veta vilka rättigheter de hade och således också när de inte fick tillgång till dem.⁴⁰

Förslaget bifölls i utskottet oenigt. Hela utskottets arbete hade fått en radikalare inställning än det från början avsågs på grund av att representanter från adel och kyrka inte kunnat eller förmått sig närvara. Chydenius menade själv att förslagets bifall i utskottet till stor del var en tillfällighet då rätt personer närvarade vid omröstningstillfället, något Virrankoski tillskriver en mindre, men ändå möjlig betydelse.⁴¹

Betänkandet hänsköts av stora deputationen som proposition till ständernas plena där den röstades igenom med tre ständer mot ett.⁴²

2.2 Innehåll och verkan

2.2.1 Innehåll

Den 2 december 1766 trädde alltså Sveriges första tryckfrihetsförordning i kraft.⁴³ Preambeln omtalade först nyttorna med tryckfrihet för att sedan stadga avskaffandet av förhandscensuren.

Censurförbudet i 5§ stadgade att allt som inte klarligen stred mot 1-3§§ var lovligt att skriva och trycka. De undantag som gällde var således för det första den i 1§ bibehållna teologiska censuren, skrifter som smädade den rätta tron straffades med böter, så också den boktryckare som gjorde illegala tryck, medan en smädelse mot gud straffades enligt allmän lag. För det andra stadgade 2§ den inskränkning som gjordes i fråga om skrifter som bestred eller anfäktade de rådande grundlagarna, för detta stadgas också bötesstraff.

---

⁴⁰ Virrankoski (1995) s.186

⁴¹ Virrankoski (1995) s.191

⁴² Virrankoski (1995) s.196

⁴³ 1766 års TF

Det tredje och sista undantaget stadgades i 3§: Smädligheter mot kung, kungahus eller råd skulle straffas enligt allmän lag, precis som smädesskrift mot ämbetsman eller annan medborgare, skrifter mot ständerna straffades till livet eller annan svår kroppspålit, medan smädelser mot krönta huvuden och deras släkt, samt skrifter som förfäktar dåliga seder, bestraffades med böter.

Vad gäller ansvaret stadgades det i 4§ att boktryckaren normalt skulle utsätta författarens namn på titelbladet, det fanns dock utrymme för att vara anonym om boktryckaren upptog ett skriftligt intyg från författaren i ett kuvert som bröts endast om ansvar gjordes gällande. Boktryckaren kunde i fall av åtal alltså själv bli ansvarig men om han uppgav namnet på författaren friskrevs han från allt ansvar och det föll istället på denne. På så sätt kunde skrifter publiceras helt anonymt utan fara för tryckaren. Brott skulle beivras av JK eller fiskalerna, var och en hade dock också möjlighet att föra åtal som ett skydd mot maktens missbruk. Det fanns också möjlighet för domstolen att besluta om kvarstad för en skrift under process, men ett obefogat åtal kunde leda till straff.⁴⁴ Offentlighetsprincipen blev i och med förordningen vidsträckt genom paragraferna 6-11§. En viktig del var också § 14 vilken stadgade att förordningen skulle "äga all den fullkomliga trygghet som en oryggelig grundlag medförer".⁴⁵

Censurämbetet hade som tidigare nämnts avskaffats i England redan 1695, det mest revolutionerande med 1766 års TF var att den förbjöd ingripanden vad gällde texter som inte uttryckligen var olagliga, och att den dessutom hade status som grundlag. Förordning utgjorde på så sätt den första av sitt slag, en konstitutionellt skyddad tryckfrihet hade inte stadgats någon annanstans.⁴⁶

De idéer som sett dagens ljus hos Milton, fortplantat sig genom Voltaire och nått den svenska debatten genom Forsskål, Nordencrantz och Chydenius blev till realitet under det sena ständerväldet och frihetstiden levde så upp till sitt namn även i fråga om tryckets frihet. Chydenius har visats haft det stora

---

⁴⁴ TF 1766

⁴⁵ TF 1766

⁴⁶ Eek (1942) s.163

inflytandet på texten, det faktum att Chydenius i hög grad var inspirerad av Nordencrantz ger kanske bakgrund till det väckta intresset, men med tanke på Chydenius argumenterade för en betydligt radikalare tryckfrihet kan hans åsikter inte bara hänföras till den politiskt praktiska idébakgrund som Nordencrantz förespråkade. Virrankoski konstaterade att Chydenius var en upplysningsman, och menar att ”det var också upplysningen som hade berett jordmånen för tryckfrihetens seger”⁴⁷ Boberg å sin sida menar att förordningen mycket väl kan tagit inspiration från upplysningsidéer men att den i huvudsak bör ses som ett resultat av en specifik politisk situation.⁴⁸ ”Det är betecknande, ”menar han “ att de två män, som mest bidragit till reformen, Anders Nordencrantz och Anders Chydenius, i sina tal och skrifter utpekar ämbetsmannaväldet som roten till allt ont”⁴⁹ Han menar alltså att viljan till att försvaga ämbetsmannastyret var avgörande. Lagerroth menar att mössornas seger var grunden för en förändring, men att den utan Chydenius blivit betydligt mindre radikal.⁵⁰ Virrankoski visar dock att inställning i tryckfrihetsfrågan berodde på ståndstillhörighet snarare än partitillhörighet.⁵¹ Alexandersson menar att “Åtskillt får nog skrivas på en tillfällig gynnsam konjunktur”⁵² på grund av det osäkra politiska läget, varvid båda partierna ville öka möjligheten att påverka den allmänna opinionen.

Betecknande för dess frihet är åtminstone att fysiokraterna uttryckte sin beundran för förordningen.⁵³ Allting tyder också på att Chydenius främst handlade utifrån ideologisk övertygelse. Men lagstiftningen var ett kollektivt beslut och det ligger närmare till hands att se den politiska situationen, och inte ständernas gemensamma ideologiska övertygelse, som avgörande. Det osäkra läget som Alexandersson argumenterar för och den reaktion mot

---

⁴⁷ Virrankoski (1995) s.112, s194

⁴⁸ Boberg (1951) s.20

⁴⁹ Boberg (1951) s.21

⁵⁰ Lagerroth (1915) s.590

⁵¹ Virrankoski (1995) s.195

⁵² Alexandersson (1961) s.15

⁵³ Boberg (1951) s.20

ämbetsmännen Boberg tar upp bör i kombination samlat en betydande skara tryckfrihetsförespråkare.

2.2.2 Tryckfriheten 1766-1772

Efter införandet av 1766 års TF blomstrade trycknäringsen och en plötslig våg av politisk debatt uppstod. Under åren som följde blev pressen mycket livskraftig men också mycket hård och hätsk, de förkom uttalanden om att tryckfriheten i hög grad missbrukades genom smädliga skrifter, något som Eek menar är naturligt efter en så plötslig och stor frihet erhållits.⁵⁴

---

⁵⁴ Eek (1942) s.167, Boberg (1951) s.21

3 Tryckfrihetsförordningen

1774

3.1 Bakgrund

3.1.1 Gustav III

Frihetstiden fick ett abrupt slut i och med Gustav III:s statskupp 1772.⁵⁵ De decennier som passerat sedan den starka kungamakten senast regerade Sverige hade dock gett upplysningens idéer ett starkare fäste i det allmänna medvetandet. Det gick en trend bland de europeiska kungarna att anamma filosofernas ideal och använda dem i sin maktutövning, den upplysta despoten ansågs av många vara det moderna samhällets ideale ledare.⁵⁶

Idealet hade stor påverkan på Gustav III.⁵⁷ Under regeringstiden genomfördes ett antal frihetsliga reformer och kungen vill gärna se sig själv som filosofernas idealkonung, andra aspekter av den gustavianska regimen talar dock i motsatt riktning.⁵⁸

Gustav hade under sin uppväxt fått en gedigen utbildning och till stor del tagit del av den samtida filosofins skrifter. Framförallt hade han en stor kärlek till det franska och särskilt till Voltaire som han brevväxlade med. Kungen företog också en resa till Paris 1771 där han mötte flera av tidens mest aktuella upplysningsmän.⁵⁹ Boberg visar också att Gustav fick en hyllningsdikt av Voltaire efter revolutionen, att han i ett brev uttalar sin glädje över ett verk av filosofen Helvetius och att han hade god kontakt med fysiokraterna. Dessa

---

⁵⁵ Gustav III, Svensk biografiskt lexikon.

⁵⁶ Boberg (1951) s.15,38

⁵⁷ Boberg (1951) s.34

⁵⁸ Boberg (1951) s. 40, Häthén (2014) s.157ff

⁵⁹ Boberg (1951) s.36

såg Gustavs situation som en perfekt modell av deras ideala styrelseskick och parterna hade förstås gemensamt ambitionen av en stark kungamakt.⁶⁰ Vad gäller tryckfriheten framställde t.ex. Mirabeau fysiokraternas syn på tryckfriheten till kungen som en naturrättslig rätt för människan och som en självklar del av samhällets uppbyggnad. Den slutsats Boberg drar av Gustavs förhållande till upplysningen är att han i mycket hög grad var medveten om kraven på tryckfrihet filosoferna ställde upp.⁶¹ Detta intresse bådade gott för frihetsanhängarna.

3.1.2 Det oklara rättsläget 1772-1774

Med den nya regeringsform som stiftades 1772 upphävdes alla efter 1680 stadgade grundlagar.⁶² Det uppstod med detta frågetecken kring huruvida detta också åsyftade tryckfrihetsförordningen, vars bestämmelse inte stadgade att det var en grundlag utan att den skulle “äga all den fullkomliga trygghet som en oryggelig grundlag medförer”⁶³. Man kunde även med bakgrund av kungens rykte som upplyst despot misstänka att han var tryckfrihetsvän och därmed avsåg att förordningen skulle kvarstå.⁶⁴ Två år av oklart rättsläge följde därför, något som Boberg visat passade Gustav III bra. Det oklara rättsläget gjorde att man var försiktig med vad som trycktes samtidigt som kungen kunde prisas för att inte gjort några inskränkningar.⁶⁵ Det ska dock nämnas att det redan 1772 utfärdades ett förbud mot att behandla de gamla partierna i skrift.⁶⁶

1774 drevs frågan till sin spets av Svea Hovrätt och Kungen tvingades till åtgärd trots sin motvilja. Den förordning som lades fram presenterades i stora

---

⁶⁰ Boberg (1951) s.37ff

⁶¹ Boberg (1951) s.40 Vegesack (2001) s. 66-67

⁶² RF 1772

⁶³ TF 1766 § 14

⁶⁴ Eek (1942) s.167

⁶⁵ Boberg (1951) s.76

⁶⁶ Nyman (1963) s.69, 23

ordalag såsom ett fortsatt skydd för tryckfrihet, kungen menade dock att missbruket under de senaste åren varit allt för stort och vissa “förbättringar” därför krävdes. Det stod alltså klart att 1766 års TF hade avskaffats i och med 1772 års RF. Den nya förordningen författades av konungen själv.⁶⁷

3.1.3 Den upplysta despotens diktamen

Ledning gällande vad som låg till grund för tryckfrihetsförordningen 1774 har bland annat sökts i den diktamen kungen läste upp vid införandet. Konungen hyllade 1766 års tryckfrihetsförordning och menade att tryckfriheten är en grundläggande förutsättning för ett gott samhälle. Förekomsten av upplysningsargument i talet är uppenbar och Boberg visar att även fysiokratiska läror påverkat.⁶⁸ Som exempel på den frihetsvänliga tonen kan citeras: “En konung får igenom tryckfriheten veta sanningen, som man med så mycken omsorg, och, tyvärr! ofta nog med så mycken framgång för honom döljer.”⁶⁹

3.2 Innehåll och verkan

3.2.1 Förordningens innehåll

I preambeln till förordningen fastslogs till en början att 1766 års tryckfrihetsförordning upphävts genom 1772 års RF 39§. Vidare lät den läsaren förstå att det handlade om en “upplivning” av den förlorade tryckfriheten.

Det kan för det första konstateras att inget censorsämbete infördes och att den teologiska censuren kvarstod i samma skick som 1766. I övrigt var de viktigaste nyheterna följande:

---

⁶⁷ Boberg (1951) s.71f

⁶⁸ Boberg (1951) s.40f

⁶⁹ Eek (1942) s. 170

2§ hade ändrats i så måtto att texter som “rörer eller kväljer” grundlagarna eller kungen rätt och höghet nu var förbjudna. Paragrafen förändrades också genom skärpt straff, den som bröt mot dessa regler skulle anses som rikets fiende, och därför åtalas för högmålsbrott vilket kunde medföra dödsstraff.⁷⁰

4§ gjorde att boktryckarna ålades delat ansvar för skrifter som stred mot 2§, således riskerade även de att åtalas för högmålsbrott. Dessutom stod de ansvariga för samtliga brott för vilka de inte kunde uppge författaren med full bevisning.

I allmänhet ger förordningen större utrymme för godtycke genom exempelvis 12§ vilken uppställde en varning att den som förbröt sig mot tryckfriheten ej skulle bli ostraffad. Tryckfriheten fick heller denna årgång inget grundlagsskydd, den kunde ändras såsom vanlig lag. Offentlighetsprincipen som var mycket populär hos folket och ofarlig för kungen fick däremot i huvudsak kvarstå.⁷¹

Resultatet av förordningen var framförallt ett ökat utrymme för godtycke bland tryckfrihetens inskränkningar. Dessutom skärptes straffen och ändringen av ansvarsfrågan gjorde i princip boktryckaren till en privat censor om denne inte ville riskera åtal. En rejält beskuren tryckfrihet förelåg alltså, vilken inte heller fick konstitutionellt skydd.

Huruvida kungen med denna förordning, trots det frihetsfientliga resultatet, inledde sin tryckfrihetskarriär med goda ideologiska intentioner eller ej har diskuterats i litteraturen. De olika idébakgrunder som ställs mot varandra är en övertygad upplysningsideologi och en politisk taktisk bakgrund. Nyman menar att Gustavs inställning till offentlig politisk debatt visade sig redan i 1772 års förbud mot att skriva om de nu avsatta partierna.⁷² Eek däremot betonar att censuren inte infördes omedelbart, att kungen gick emot rådet då han överhuvudtaget upplivade tryckfriheten och att det var “vid denna tidpunkt överensstämmande med Gustav III:s politik att befrämja

---

⁷⁰ Boberg (1951) s.43

⁷¹ 1774 års TF

⁷² Nyman (1963) s.70

tryckfriheten.”⁷³ Enligt Boberg gav de filosofiska intressena vika för egenintresset och realpolitiken när det kom till själva lagstiftningen,⁷⁴ han menar också att om det funnits inflytande från upplysningen hade även den religiösa censuren mildrats.⁷⁵ Argumenten för att politisk taktik redan från början låg till grund för förordningen tycks starkare. Även den högfärdiga diktamen måste ses som ett uppenbart försök att dölja egenintresset då kungen var medveten om vad lagstiftningen egentligen innebar. Genom skådespelet lyckades Gustav framställa sig som för allmänheten som en vän av tryckfriheten samtidigt som förordningen fylldes av godtycke och hårdare straff. Även de uteblivna hyllningarna från filosoferna befäster den icke-ideologiska teorin. Tryckfrihetsförordningen var för Kungen framförallt en politiskt taktisk manöver, vilket också visade sig de kommande åren.⁷⁶

3.2.2 Tryckfriheten 1774-1792

Tryckandet som sett en kraftig uppgång perioden 1761-1772 såg nu en hastig tillbakagång. Själva straffhoten och tryckarnas egen censur gjorde att Gustav inte behövde vidta så många åtgärder med stöd av 1774 års TF. Där det behövdes utförde man istället inofficiella åtgärder som gav samma resultat. På detta sätt väcktes inte någon uppmärksamhet till skriften och man slapp offentliggörandet som skulle ske i samband med rättegång, oavsett tryckfrihetens regleringar agerade kungen efter totalt godtycke.⁷⁷

En mängd inskränkningar i tryckfriheten följde också på 1780-talet i form av höjda straff, utökat ansvar för boktryckaren och ett förbud att skriva om de franska sakerna.⁷⁸ Privilegieväsendet återuppstod också för tryckarna, med

---

⁷³ Eek (1942) s.167f

⁷⁴ Boberg (1951) 63f

⁷⁵ Boberg (1951) s.60

⁷⁶ Boberg (1951) s.64

⁷⁷ Boberg (1951) s.110

⁷⁸ Nyman (1963) s.59

förevändningen att de belönades med den exklusiva rätten att trycka, privilegiet kunde dock dras in vid missbruk och på så sätt skapade Gustav III en indragningsmakt.⁷⁹

---

⁷⁹ Nyman (1963) s.69

4 Tryckfrihetsförordningen 1792

4.1 Bakgrund

4.1.1 Mordet på Gustav III och den nya regeringen

Efter att konspirationen mot Gustav III lyckats på maskeradbalen i mars 1792 stod dennes son Gustav IV Adolf som tronföljare. Prinsen var dock ännu bara 13 år och skulle bli myndig först 1 november 1796. En förmyndarregering tillsattes därför under ledning av Gustav III:s bror hertig Karl.⁸⁰ Till en början innehades regeringspositionerna av den döde kungens förtroendemän men hertigen som hade kopplingar till den adel som stått i opposition till, och slutligen mördat hans bror var inte trygg med dessa män utan gjorde snabbt slag i att ersätta dem med egna vänner. Den man som hertigen helst ville ta hjälp av befann sig i Rom Efter flertalet övertalningsförsök lyckades hertigen få honom att återvända under 1792. På grund av hertigens oförmåga att behärska det envälde han nu styrde med all den makt som gavs av Gustav III:s säkerhetsakt från 1789 blev Gustav Adolf Reuterholm den som i praktiken styrde Sverige från sin hemkomst till Gustav IV Adolfs myndighetsförklarande.⁸¹

---

⁸⁰ Nyman (1963) s.71, Vegesack (2003), Karl XII, Svenskt biografiskt lexikon.

⁸¹ Brissman (1888) s.48f

4.1.2 Gustav Adolf Reuterholm

Gustav Adolf Reuterholm var 16 år då hans far avled på grund av en fängelsevistelse orsakad av Gustav III:s revolution. Han tog trots allt anställning vid hovet under 1780-talets början och kom så i kontakt med hertig Karl. Dessa delade intresset för det ockulta och Reuterholm sökte sig till Frimurarorden för vilken Karl var stormästare. Inom denna organisation frodades deras vänskap då den mycket obeslutsamme hertigen hade stor nytta av beslutsamheten och självförtroendet hos den högfärdige Reuterholm. Reuterholm kom att uttrycka många oppositionella ståndpunkter under senare 80-talet vilket i förlängningen ledde honom till att företa en resa till Paris under revolutionsåret 1789. Reuterholm såg med glädje hur förändringarna skulle omforma samhället till det bättre och ansåg en liknande utveckling i Sverige vara behövlig. Vid tiden för kungamordet var han i Rom men återvände hem för att ta plats i Karl XIII:s inre krets. Den officiella position han erhöll, president i kammarrevisionen, var inte någon särskilt inflytelserik befattning. Han intogs dock snabbt som medlem av samtliga konseljer och såg till att hertigens plan att ersätta gustavianerna med de egna fullföljdes. Reuterholm blev så den som utövade enväldets makt åren 1792-1796.⁸²

Tryckfrihetsförordningen av 1792 års årgång tillskrivs helt och hållet Reuterholms hand. Efter kungamordet hade hertigen utfärdat en allmän censur med bakgrund i det politiska läget, redan den 11 juli (8 dagar efter Reuterholms hemkomst) upphävdes denna och tryckfrihetsförordningen trädde i kraft.⁸³

---

⁸² Gustav Adolf Reuterholm, Svenskt biografiskt lexikon.

⁸³ Brissman (1888) 48f, Nyman (1963) s.73

4.2 Innehåll och verkan

4.2.1 Förordningens innehåll

Reuterholm bröt helt med den form de två tidigare förordningarna i huvudsak delat och valde att författa en förordning utan paragrafer, straffsatser eller exakta brottsformuleringar.⁸⁴

I förordningen stadgades att alla äldre författningar gällande tryckfriheten upphävdes, utom de vilka gällde teologiska skrifter. Högfärdig argumentation för tryckfrihetens nyttor inledde förordning, sedan följde en uppräknig av missbruk vilka det trots allt var regeringens uppgift att bestraffa. Först och främst sådant som var anstötligt eller stridande mot den rätta trosbekännelsen, vidare fick inga försök göras mot regeringssätt, moral, goda seder eller något tryckas som kunde framstå som "förklenligt eller anstötligt" inför utrikes hov och makter. Även andra smädesskrifter menade man "orena de pressar, vilka endast böra vara sanningen rena språk helgade och förbehållna"⁸⁵

De oklara straffstadgandena åtgärdades med en varning utfärdad i december 1792 vilken stadgade att 1774 års förordnings 1-3§§ nu åter skulle gälla, även ansvarsfrågan klargjordes i och med att boktryckaren fick i princip samma ansvar som enligt 1774 års förordning. Under de följande åren tillkom också ett antal andra ändringar i skärpande riktning⁸⁶

En skillnad var att författaren inte längre hade rätt att vara anonym, i straffhänseende hänvisades också endast till allmän lag, vilket kunde leda till mycket hårda straff. Vad gäller ansvaret var uttrycken från början vaga, något som enligt Nyman kunde leda till att boktryckarna "av fruktan för åtal även i fortsättningen skulle komma att utöva förhandscensur för att vara på den

---

⁸⁴ 1792 års TF

⁸⁵ Nyman (1963) s.75, 1792 års TF

⁸⁶ Eek (1942) s.175f, Nyman (1963) s.85

säkra sidan”.⁸⁷ Offentlighetsprincipen nämndes inte alls och privilegietvånget vad gäller boktryckaryrket kvarstod.

De författare som behandlar förordningen framstår som överens i sin bedömning: 1792 års TF består framförallt av högfärdiga ord och svulstiga formuleringar, innehållet är varken tryckfrihetsvänligt eller något gott hantverk ur juridiskt hänseende.⁸⁸ Brissman menar visserligen att “otvifvelaktigt hade de intryck, som Reuterholm erhållit under sitt vistande i Paris under revolutionen derstädes, förmått honom att utfärda en förordning av detta innehåll”⁸⁹ och Nyman konstaterar att också samtiden betraktade förordningen som ett uttryck för det “frihetssvärmeri” Reuterholm sades företräda efter inspiration från sin vistelse i Frankrike under revolutionen. Han menar dock också att det står klart att Reuterholm ville åstadkomma politiska fördelar genom införandet av förordningen, framförallt genom att framställa en kontrast mot Gustav III:s hårda presspolitik. Han menar också att tryckfriheten för regeringens egen del såg som en fördel då de ville påverka opinionen genom den periodiska litteraturen. Dessutom hoppades de att de kvarvarande gustavianska rösterna i sina protester skulle bli impopulära hos allmänheten.⁹⁰ Denna hållning synes något ovanlig då censuren vanligtvis är det sätt med vilket man kontrollerar pressen, med en censurinstans hade Reuterholm kunnat diktera villkoren kring opinionen fritt och givit ut den periodiska litteratur han ville. Det är dock rimligt att anta att de lovord som Reuterholm erhöll för förordningen från pressen gjorde honom en tjänst även i andra ärenden. Reuterholms påstådda inspiration från den franska radikalismen bör också ifrågasättas i och med det cirkulär förmyndarregeringen gav ut 17 juni 1794, vilket stadgade censurtvång vad gällde återgivande eller behandlande av de franska och amerikanska konstitutionerna.⁹¹

---

⁸⁷ Nyman (1963) s.76

⁸⁸ Brissman (1888), Nyman (1963) s.76f

⁸⁹ Brissman (1888) s.51

⁹⁰ Nyman (1963) s.77

⁹¹ Eek (1942) s.177

4.2.2 Tryckfriheten 1792-1810

Under de följande åren inskränktes tryckfriheten gradvis, när Gustav IV Adolf blev myndig fanns förhoppningar om en förändring. Dessa förhoppningar grusades dock när kungen i mars 1798 utfärdade en pressförordning genom vilken Nyman menar “de sista resterna av den tryckfrihet som förmyndarregeringen medgivit sommaren 1792 eliminerades”⁹²

---

⁹² Nyman (1963) s.100f

5 Tryckfrihetsförordningarna 1810 och 1812

5.1 Bakgrund

5.1.1 Regeringsformen 1809

Efter att missnöjet med Gustav IV Adolfs regering blivit för stort 1809 avsattes konungen genom en statskupp. Hertig Karl utsågs nu till ny kung och riksdagen sammankallades för att upprätta en ny författning. I frågan om tryckfriheten infördes en paragraf med nummer 86, och tryckfriheten fick således tillbaka sin ställning som grundlagsskyddad. I denna fastslogs att “med tryckfrihet förstås varje svensk mans rättighet att, utan några av den offentliga makten i förväg lagde hinder, utgiva skrifter” och vidare att man endast skulle kunna straffas om innehållet “strider emot tydlig lag”. En vittgående offentlighetsprincip fastslogs också.⁹³

5.1.2 Förordningarna 1810 och 1812

Redan innan riksdagen samlats hade hertig karl tillsatt en kommitté för att arbeta fram ett förslag till en svensk tryckfrihetsförordning, ett förslag som dock ogillades av ständerna och istället utarbetade konstitutionsutskottet under stort inflytande från Axel Silverstolpe det förslag som skulle komma att träda i kraft 1810.⁹⁴ Nyman menar att inspiration visserligen söktes i utländsk rätt, såsom den engelska, danska och tyska, men att den inrättade ordning i så stor grad skiljer sig från dessa länder att det i högre grad kan tillskrivas den från 1766 härstammande svenska traditionen av tryckfrihet.⁹⁵

---

⁹³ Eek (1942) s.179, RF 1809, Nyman (1963) s.175

⁹⁴ Nyman (1963) s.236

⁹⁵ Nyman (1963) s.238f

Efter att hertig Karl godtagit Jean Baptiste Bernadotte som sin tronföljare 1810 blev tryckfriheten återigen satt under press. Redan 1811 vidtog kronprinsen åtgärder som syftade till att tysta pressen. Denna utveckling var med Bernadottes bakgrund inte helt oväntad. Kronprinsen, nu med namnet Karl XIV Johan, var från den franska regimen vilken hade en repressivare inställning till tryckfriheten.⁹⁶ Dessutom innebar hans politik ett skifte från ambitionen om en finsk-svensk stat till en ambition om en svensk-norsk stat. Detta skifte misstänkte han skulle röra upp känslor i inrikespressen och ville föregå en revolutionär stämning genom att förelägga pressen med hot om indragning. Genom ett förslag till riksdagen 1812 fick också den mer repressiva tryckfriheten sitt uttryck och röstades igenom såsom 1812 års TF. I huvudsak överensstämmer dock förordningarna med varandra.⁹⁷

5.2 Innehåll och verkan

5.2.1 Förordningens innehåll

Ett förbud mot all förhandscensur (alltså även den teologiska) infördes för första gången i svensk rätt. Redaktionellt följde 1810 års förordning ingen av de tidigare konstruktionerna. Förordningen delades upp i fem paragrafer, vilka fick ett stort antal moment underordnade sig och förordningen var betydligt mer omfattande än de föregående.

Det konstaterades bl.a. att alla tidigare stadganden kring tryckfriheten upphävdes och att ingen förhandscensur fick förekomma. Brottskatalogen i 3§ stadgade ganska så hårda straff för de som bröt mot de olika brotten, vilka i stort sett liknade de från 1766 års TF, Nyman menar att "Ett repressivt system hade ersatt det preventiva".⁹⁸ Det delade ansvaret för boktryckaren

---

⁹⁶ Vegesack (1995) s.306

⁹⁷ Karl XIV, Svensk biografiskt lexikon.

⁹⁸ Nyman (1963) s.234

föll bort samtidigt som ett välutvecklat anonymitetsskydd för författaren stadgades.⁹⁹

Den stora förändring i frihetslig riktning 1810 års förordning utgjorde begränsades något av ändringarna 1812, framförallt genom tillkomsten av den under kommande decennier välanvända indragningsmakten, vilken också stod i strid mot det grundlagsstadgade som gavs i 86§ RF¹⁰⁰

1810 års tryckfrihet benämns av Nyman som "i allt väsentligt en produkt av den inhemska rättshistoriska traditionen".¹⁰¹ Han menar också att man enkelt kan "spåra påverkan från upplysningslitteraturen och den franska författningsdebatten".¹⁰² Han ifrågasätter dock dess liberalitet i så motto att hårda repressalier kunde drabba den som uttalade sig i politiska eller religiösa ämnen.¹⁰³ Eek menar att 1812 års TF, trots de inskränkningar den innebar i jämförelse med 1810 "är att betrakta, särskilt efter indragningsmaktens avskaffande, såsom i betydande grad frihetsvänlig".¹⁰⁴ Alexandersson uttrycker att den blev långvarig "trots sina berörda avsevärda brister i redaktionellt hänseende, sin otydlighet på åtskilliga punkter och sin alltför långt drivna formalism".¹⁰⁵ Alexandersson säger också att den byggde på 1766 års förordning "och anslöt sig i de flesta huvuddelar till denna såväl i innehåll som ock i det kraftiga betonandet av tryckfrihetens grundprinciper".¹⁰⁶

Förutom indragningsmakten utgjorde således 1812 års förordning en slags återknytning till 1766 års tryckfrihetsrevolution. Det fullständiga upphävandet av censuren får ses som en naturlig fortsättning på den världsliga censurens upphävning 1766, de liberala dragen syns också tydligt i det avslutande av det privata censorskapat som ansvarsstadgandena fastslog. Det

---

⁹⁹ 1810 års TF

¹⁰⁰ Eek (1942) s.185, 1812 års TF

¹⁰¹ Nyman (1963) s.255

¹⁰² Nyman (1963) s.255

¹⁰³ Nyman (1963) s.255

¹⁰⁴ Eek (1952) s.187

¹⁰⁵ Alexandersson (1966) s.19

¹⁰⁶ Alexandersson (1966) s.19

får sägas vara talande för tryckfrihetens mönster att det är en nytillträdd kung som gör inskränkningarna, i den ensamma maktposition som Gustav III, Reuterholm och Karl XIV Johan innehaft verkar motståndet mot tryckfriheten vara en naturlig del.

5.2.2 En stabilare tryckfrihet

Tryckfrihetsförordningen av 1812 års årgång skulle komma att vara i kraft till 1949. Vissa förändringar gjordes under perioden, framförallt avskaffandet av indragningsmakten, och pressens frihetskamp var på långa vägar inte över 1812. Censorsämbetet återkom dock aldrig igen, den nedgång tryckfriheten såg mellan åren 1772 och 1809 upprepades heller aldrig, även om inskränkningar gjordes så sent som under andra världskriget.¹⁰⁷

---

¹⁰⁷ Vegesack (1995) s.270f

6 Avslutning

Denna uppsats uppsatte som syfte att undersöka tryckfrihetens utveckling under perioden 1766-1812. Tanken var att finna vilka historiska och idémässiga kontexter som ledde till tryckfrihetens utveckling under dessa år, jag ämnade på så sätt blottlägga vilka intressen som låg till grund för tryckfriheten. I förläningen skulle utvecklingen och dess bakgrund visa i vilken mån den svenska tryckfrihetens 250-års jubileum var berättigat att ta avstamp i 1766 års förordning.

Den turbulenta tryckfrihetsperioden 1766-1812 bestod av fem olika tryckfrihetsförordningar, något som dock inte tillnärmelsevis ger hela den komplexa bilden av hur instabil tryckfriheten faktiskt var. Jag har i detta arbete fokuserat på censuren och undantagen för tryckfriheten, trots denna begränsning har endast de allra viktigaste aspekterna kunnat behandlas.

Klarlagt är att 1766 års förordning är ett mycket unikt dokument, både för sin tid, men även i förhållande till de efterföljande lagstiftningarna. Den enda större brist den led av var att den teologiska censuren kvarstod, i detta avseende var 1800-talets förordningar mer liberala. Vad gäller den världsliga tryckfriheten var den ur alla aspekter frihetsvurmande, ett drag som min undersökning visat får tillskrivas Anders Chydenius ideologiska övertygelse, medan det faktum att en förordning över huvud taget kom till snarare får tillskrivas det politiska läget.

En slutats måste dock också bli att perioden 1772-1809 inte tillhör en tradition av tryckfrihet. Under den koncentrerade maktens återintåg blev 1766 års grundlagsbestämmelse helt verkningslös, och om den statsomvälvning som skedde 1809 skett senare kanske 1766 års förordning med tiden förpassats till historien och inte legat till grund för 1800-talets tryckfrihetsförordningar. Det framgår dock tydligt att förordningarna 1810 och 1812 knyter an till 1766 års förordning, och den sistnämnda kan därför trots allt sägas utgöra inledningen på en tryckfrihetstradition som levt vidare in i våra dagar.

Genom arbetet har jag noterat en tydlig tendens hos tryckfrihetsforskarna att ge en gedigen idébakgrund i form utav upplysningsfilosofins läror. En nästan lika stark tendens har dock visat sig vara att efter argumentation avfärda dessa idéers relevans för förordningens tillkomst och istället tillskriva den rådande politiska situationen, egenintresset eller rent av slumpen äran till uppkomsten av tryckfrihetsförordningen. 1766 års förordning sägs i all väsentlighet spegla de frihetsliga idealen, och Anders Chydenius, Nordencrantz och Forsskål tillskrivs identiteter som frihetsvänner. När det väl kommer till lagstiftandet sägs det dock hänföras till ett osäkert politiskt läge och enligt Chydenius själv, en gynnsam närvaro vid utskottets omröstning. Gustav III sägs vara filosofernas lärjunge, sedan barnsben inspirerad av upplysningsidealerna. Tryckfrihetsförordningen lever dock inte alls upp till dessa idéer, i praktiken blev åsiktsförtrycket enormt under Gustavs regeringstid, något en ideologisk övertygelse bör förhindrat. Detsamma gäller förstås Reuterholm vars idéer menas inspirerade av franska revolutionen, men vars förordning förkastas av forskarna som en sällsynt dålig lagstiftning, och vars regeringstid präglades av ett enväldigt godtycke.

De två första frågeställningarna vad gäller historisk och idéhistorisk kontext har behandlats rätt så utförligt i undersökningen. Vad gäller den tredje frågeställningen "Vilka intressen tjänade förordningen?" står det ganska klart att de två förordningar som hänförs till enväldiga makthavare, 1774 och 1792 års förordningar oavsett intentioner kom att nästan uteslutande tjäna den enväldiga makten. 1766 års förordning resulterade i ett blomstrande debattklimat och får i stor utsträckning sägas tjäna det allmänna eller ideologiska intresset. Så också 1810 års förordning, medan 1812 års förordning till stor del infördes för att den i högre grad än 1810 års förordning tjänade makten.

Käll- och litteraturförteckning

Lagstiftning

- Kongl. Maj:ts Nådiga Förordning Angående Skrift- och Tryckfriheten; Gifven Stockholm Then 2 December 1766. [cit. 1766 års TF]
- Kongl. Maj:ts Nådiga Förnyade Förordning och påbud angående Skrift- och Tryckfriheten. Gifven Then 26 april 1774. [cit. 1774 års TF]
- Kongl. Maj:ts förordning om en allmän skriv- och tryckfrihet; Gifven then 11 Juli 1792 [cit. 1792 års TF]
- Kongl. Maj:ts och Rikens Ständers fastställda regeringsform. Gifven 6 juni 1809. [cit. 1809 års RF]
- Kongl. Maj:ts och Rikens Ständers faststälde Tryckfrihets-Förordning. Gifven 9 mars 1810. [cit. 1810 års TF]
- Kongl. Maj:ts och Rikens Ständers faststälde Tryckfrihets-Förordning. Gifven 16 juli 1812. [cit. 1812 års TF]

Tryckta källor

- Alexanderson, Nils, Svensk tryckfrihet: med efterskrift av Erik Holmberg, [Ny utg.], Studentföreningen, Uppsala, 1966
- Boberg, Stig, Gustav III och tryckfriheten 1774-1787, Natur o. Kultur, Diss. Göteborg : Högsk.,Stockholm, 1951
- Brissman, Axel, Sveriges inre styrelse under Gustaf IV Adolfs förmyndare regering, Diss. Lund : Univ.,Lund, 1888
- Eek, Hilding, Om tryckfriheten, Geber, Diss. Uppsala : Univ.,Stockholm, 1942
- Forsskål, Peter, Tankar om borgerliga friheten: originalmanuskriptet med bakgrundsteckning = Thoughts on civil liberty : translation of the original manuscript with background, [Ny utg.], Atlantis, Stockholm, 2009

- Häthén, Christian, Stat och straff: rättshistoriska perspektiv, 2., [uppdaterade] uppl., Studentlitteratur, Lund, 2014
- Lagerroth, Fredrik, Frihetstidens författning: en studie i den svenska konstitutionalismens historia, Bonnier, Stockholm, 1915
- Nyman, Elmar, Indragningsmakt och tryckfrihet 1785-1810., Bok- och Reklamtryck, Diss. Stockholm : Univ., Stockholm, 1963
- Vegesack, Thomas von, Smak för frihet: opinionsbildningen i Sverige 1755-1830, Natur och kultur, Stockholm, 1995
- Vegesack, Thomas von, När ordet blev fritt: den långa vägen till tryckfrihet, Natur och kultur, Stockholm, 2003
- Virrankoski, Pentti, Anders Chydenius: demokratisk politiker i upplysningens tid, Timbro, Stockholm, 1995

Elektroniska källor

- Anders Chydenius, <http://sok.riksarkivet.se/sbl/artikel/14849>, Svenskt biografiskt lexikon (art av Eli P. Heckscher.), hämtad 2016-05-12.
- Gustav III, <http://sok.riksarkivet.se/sbl/artikel/13317>, Svenskt biografiskt lexikon (art av Beth Hennings), hämtad 2016-05-15.
- Gustaf Adolf Reuterholm, <http://sok.riksarkivet.se/sbl/artikel/6608>, Svenskt biografiskt lexikon (art av Kari Tarkiainen), hämtad 2016-05-05.
- Karl XIII, <http://sok.riksarkivet.se/sbl/artikel/12358>, Svenskt biografiskt lexikon (art av Olof Jägerskiöld), hämtad 2016-05-07.
- Karl XIV Johan, <http://sok.riksarkivet.se/sbl/artikel/12359>, Svenskt biografiskt lexikon (art av Sven Åstrand), hämtad 2016-05-05.
- Nordin, Jonas, 1766 års tryckfrihetsförordning [Elektronisk resurs] : bakgrund och betydelse, Kungl. biblioteket, Stockholm, 2015
<http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:kb:publ-20>

- Peter Forsskål, <http://sok.riksarkivet.se/sbl/artikel/14380>, Svenskt biografiskt lexikon (art av Bengt Hildebrand, Eero Matinelli), hämtad 2016-05-12.